

Profesia a ideologické výzvy. Scylla, Charibda a CISH

Dušan Kováč

Historiografia je profesia. Vykonávanie tejto profesie si vyžaduje kvalifikáciu, potvrdenú vysokoškolským diplomom. Študuje sa na vysokých školách vo všetkých stupňoch vysokoškolského štúdia, vrátane doktorandského. Absolvovanie doktorandského štúdia je predpokladom kvalifikovaného vykonávania tejto profesie. Historiografia však nebola vždy akademickou disciplínou. V minulosti sa z vykonávania tejto profesie dalo síce vyžiť, ale písaci histórie nepatrili medzi nejaké honorácie, boli asi tak na úrovni hudobníkov, maliarov ako služobníci, ktorí slúžili panovníkovi, šľachte, mestám. Písali životopisy panovníkov, mestské kroniky a podobne. Honoráre za túto činnosť neboli vysoké. Je zaujímavé, že tento služobnícky syndróm v profesii historikov pretrváva, aj keď na to už neexistujú vonkajšie podmienky. Historici si akosi zvykli na služobnícky pomer a dobrovoľne slúžia. Niekedy tvrdia, že národu, ale najčastejšie je to prisluhovanie politikom, vládam, skrátka mocným, ktorí majú páky k honorárom. V určitej dobe boli historici vnímaní ako spisovatelia, teda ako umelci. Nemecký historik Theodor Mommsen, ako doteraz jediný historik, sa stal laureátom Nobelovej ceny za literatúru, pričom sa hodnotil predovšetkým podmanivý štýl jeho diela *Dejiny Ríma*(1).

Profesionalizácia historiografie je až záležitosťou poslednej tretiny 19. storočia, keď sa z historiografie stala samostatná akademická univerzitná disciplína. O dejinách sa, pravda, učilo na univerzitách aj predtým, vlastne už od stredoveku, od samého začiatku existencie univerzít, ale bola vždy súčasťou práva, teológie, alebo filozofie. Keď sa stala samostatnou akademickou disciplínou, musela si v krátkom čase vypracovať svoje pracovné postupy, metodiku i metodológiu. Tie, samozrejme od začiatku neboli a ani nie sú sterilné, menia sa, vyvíjajú, transformujú. Až v druhej polovici 20. storočia došlo, napríklad k zásadnej zmene v tom, že sa za relevantné historické pramene začali považovať aj pramene neverbálnej povahy.

Niektoré konštanty, zavedené v poslednej tretine 19. storočia, však pretrvávajú a sú pre historikov už neodmysliteľné. Je to predovšetkým kritika prameňov. Starý hriech niektorých historikov v minulosti, keď títo preberali „reč prameňov“, a vlastne nie iba reč, ale aj obsah – sa v odbornej obci historikov na celom svete považuje za nezlučiteľné s profesiou historika. Napriek tomu sa s takýmito javmi stretávame aj v našej slovenskej historiografii častejšie, než by to bolo milé. Stretávame sa aj u vyškolených odborníkov s preceňovaním písaného textu, s jeho absolutizáciou. Ľudovo povedané, aj historici sú niekedy obeťami písaného textu v zmysle „ved’ o tom noviny písali!“ Stretávame sa tiež s falošne chápanou „objektivitou“, ktorá sa prejavuje ako mechanické priradovanie prameňov rôznej proveniencie. Napríklad v období druhej svetovej vojny sa k sebe, či vedľa seba priradujú oficiálna ľudácka propaganda i povstalecká dokumentácia (tlač) a všetko vedľa seba s rovnakou váhou a absolutizáciou. Namiesto kritiky prameňov nastupuje ich nepodložená „objektivizácia“. Kritika prameňov, tak ako si to vyžaduje moderná metodológia historiografie, znamená však nie byť „v prameňoch“, ale „nad prameňmi“.

Ďalšou konštantou v práci historika je deklarovanie nezávislosti, predovšetkým nezávislosti od politiky, politickej moci, od ideológií rôzneho druhu. Táto nezávislosť sa ľahko deklaruje, ťažšie sa však realizuje. Začiatok 90. rokov 20. storočia v našej (ale nielen v našej) historiografii prebiehal v znamení boja proti ideológii. Odideologizovanie historiografie a vedy vôbec – to sa v tom čase chápalo ako rýchly a pomerne jednoduchý proces. Viacerí historici v tzv. postkomunistických krajinách pod odideologizovaním chápali, značne

zjednodušene, iba proces oslobodzovania sa od tlaku komunistickkej ideológie(2). V novej situácii sa však na uprázdnené miesto postkomunistickkej ideológii tlačila ideológia nová, predovšetkým nacionalizmus, často spojený s apológiou, ba priam oslavou inej totalitnej ideológie(3).

V počiatočnej postkomunistickkej eufórii sa celkom prehliadalo, alebo marginalizovalo, že potreba ideológie je spoločenský fenomén, prítomný v spoločnosti od počiatkov dejín. A keďže historik je súčasťou spoločnosti, problém ideologizácie historiografie nie je a nemôže byť otázkou jednej kampane, ale je to zložitý metodologický problém. Na prekonávanie ideologických bariér je potrebná dôkladná teoretická príprava a teoretická práca. Nie všetci historici sú však ochotní takúto prácu podstúpiť. Tento fenomén pomenoval český sociológ Miloš Havelka ako „túžbu po ideológiách a strach z teórie“(4).

Historiografia tak, od samého začiatku profesionalizácie, musela čeliť rôznym ideologickým výzvam. Hneď na začiatku to bola veľmi silná výzva nacionalistickej ideológie.

19. storočie bolo obdobím vrcholiaceho nacionalizmu. Profesionalizujúca sa historiografia sa tak začala venovať prevažne tzv. národným dejinám – národným príbehom. Cieľom takto formulovaných národných príbehov bolo v prvom rade zdôvodniť formovanie, či existenciu národných štátov, hľadanie národných štátov v stredoveku. Dobrým príkladom tu môže byť veľké dielo nemeckej historiografie: publikovanie dokumentov k stredovekým dejinám pod názvom Monumenta Germaniae historica. Nemecký príklad nasledovali ďalšie a ďalšie európske historiografie. S veľkým oneskorením sa do tohto prúdu zaradila aj slovenská historiografia, ktorá začala publikovať dokumenty (Diplomatár) k stredovekým dejinám vzťahujúcim sa na územie Slovenska.

Európsky nacionalizmus priniesol pre európske národy nový politický program: program národného štátu V extrémnej podobe sa táto politická idea premietla do tvrdenia, že národná štátnosť je vôbec najvyššou hodnotou v škále spoločenských hodnôt. Viedlo to k národnému izolacionizmu. V oblasti historiografie to znamenalo, že dejiny prestávali byť univerzálnou vedou a stávali sa súčasťou národnej ideológie.

Ďalšiu ideologickú výzvu predstavovali a predstavujú totalitné ideológie, ktoré sa pohybujú na oboch krajných póloch politického spektra. Na pravej strane sú to ideológie fašizmu, nacionálneho socializmu, stavovského a autoritatívneho štátu. Tieto ideológie viedli k rozvinutiu a následne k perverzii nacionalizmu do extrémne xenofóbnej podoby, antisemitizmu a iných rasistických teórií. Ich súčasťou bola vždy aj totalitná predstava o riadení štátu (národného štátu) a spoločnosti vôbec. Na pravej strane to bol predovšetkým bolševizmus, ktorý predstavoval perverziu socialistickej a komunistickej ideológie a ktorý sa usiloval, na základe Marxovej teórie dejinného vývoja, interpretovať dejiny ako dejiny triedneho boja.

Totalitné ideológie hľadali spravidla svoju oporu v histórii. S tým bola spojená cielená tvorba historickej mytológie, zameraná na hľadanie národných počiatkov a počiatkov „národného štátu“. Stredoveké štáty sa pritom interpretovali ako národné štáty (to však nebola iba interpretácia totalitná, totalitné nacionalistické ideológie iba umocňovali predchádzajúce nacionalistické teórie zahrnuté do národných príbehov). Objavovali sa mýty o dejinách ako dejinách utláčaných, či dejinách pracujúceho ľudu a pod(5).

Koncentrácia na národné príbehy a vzťah k ideológiám rozdeľovali svetovú historickú obec. Navonok to bolo tak, že profesia ako taká mala historikov zjednocovať, ale v skutočnosti sa snahy o národnú izoláciu ukázali byť silnejšie ako profesionálna súdržnosť. Časť historikov si túto situáciu uvedomovala a nepovažovala ju za priaznivú pre rozvoj historického poznania. Tak sa na konci 19. storočia, vlastne už v čase, keď sa extrémne zameranie na národné príbehy dostalo z prvotnej romantickej eufórie do „realistickej“ krízy, realizovala staršia myšlienka usporiadania svetových kongresov historikov. Bola to nepochybne reakcia intelektuálnej špičky historickej obce na spoločenskú a politickú situáciu vo vtedajšom svete, keď vrcholili nacionalizmus, imperializmus, imperiálne ciele veľkých štátov a vytváranie vojensko-politických blokov, rozdeľovali svet i historikov. Na druhej strane sa pociťovala potreba kultúrneho a vedeckého zjednocovania, komparácie výsledkov bádania a vytváranie celosvetových sietí.

V záujme zosieťovania svetovej historickej obce sa začali organizovať svetové historické kongresy(6). Prvý, akýsi predkongres, sa konal v Haagu v roku 1898. Nasledovali kongresy v Paríži (1900), Ríme (1903), Berlíne (1908), Londýne (1913) – teda štyri riadne kongresy do vypuknutia prvej svetovej vojny. Účastníci pochádzali predovšetkým z Európy a Ameriky. V Ríme a Berlíne boli zástupcovia Egypta, v Londýne historici z Indie, v Ríme z Južnej Afriky, v Haagu bola aj japonská delegácia. Boli to však skôr jednotlivci, ktorí málo zmenili na fakte, že v tom čase boli svetové historické kongresy záležitosťou Európy a Ameriky.

Zaujímavé boli tematické zamerania kongresov. V Paríži bola hlavnou témou komparácia, v Ríme metodológia, v Berlíne profesionalizácia historickej práce. Kongres v Londýne prebiehal v čase druhej balkánskej vojny. Je zaujímavé, že v čase konania kongresu prebiehala v Londýne aj konferencia ambasádorov, zaoberajúca sa svetovou situáciou, predovšetkým riešením balkánskej krízy, ktorá hrozila prerásť do celoeurópskeho konfliktu. Medzi oboma akciami nevznikli nijaké kontakty, čo sa dá vysvetliť tým, že politikov rokovanie historikov vôbec nezaujímalo a na druhej strane si historici chránili svoju integritu a nezávislosť od politiky, tak ako to verejne a pravidelne deklarovali na svojich kongresoch.

Na druhej strane sa politike nedalo vyhnúť: britský veľvyslanec v USA James Bryce, ktorý bol pôvodným povolaním historik, zaslal kongresu svoje osobné posolstvo: história môže byť iba svetovou históriou, pretože moderný svet sa stal systémom, kde aj vzdialené udalosti sa na zemeguli navzájom ovplyvňujú. Vo viere v globalizáciu sveta teda požadoval aj globalizáciu historiografie s cieľom postihnúť procesy, ktoré sa vo svete odohrávajú. V liste bolo aj otvorené a vážne varovanie pred vojnou: „Ako historici vieme, ako málo vojen v dejinách možno označiť ako vojny nevyhnutné(7) a tiež to, že vojny priniesli ľudstvu oveľa viac škody ako úžitku. Aj historici ako všetci vedci, ktorí hľadajú pravdu, majú hľadať nitky spojenia medzi národmi a pomáhať ľuďom pochopiť a oceniť všetko, čo je dobré a chvályhodné u druhých.“(8) Typický pre túto dobu bol odkaz hľadať pravdu: „Pravda, a iba pravda je naším cieľom.“ Viera v Pravdu zaznievala ako mohutný chorál už na parížskom kongrese: La vérité, toute la vérité, rien que la vérité(9). O Londýnskom kongrese sa s odkazom na politické udalosti písalo ako o kongrese, ktorý hľadal „Entente cordiale“ medzi historikmi. Tu vznikla aj idea vytvorenia akejsi stálej svetovej organizácie historikov.

Historici nemohli zabrániť svetovej vojne. Ale po vojne sa vrátili k myšlienke svetových kongresov i k myšlienke vytvorenia svetovej organizácie. Prvý povojnový kongres sa konal až roku 1923 v Bruseli. Jeho hlavnou úlohou bolo pokúsiť sa v historickom bádani prekonať nacionalizmus, do konfliktu vyostrený svetovou vojnou, ale aj následnými mierovými zmluvami. Na tomto kongrese padlo aj rozhodnutie založiť svetovú organizáciu historikov

pod názvom Comité internationale des sciences historiques (CISH)(10). Organizácia naozaj roku 1926 vznikla a už nasledujúci kongres, ktorý sa konal v Oslo roku 1928 bol organizovaný CISHom.

Po 1. svetovej vojne sa konali iba štyri kongresy. A ten posledný roku 1938 v Zurichu už v znamení pripravovanej vojny. Nasledovala 12-ročná pauza, kým sa aj profesionálna obec historikov vyrovnala s touto traumou a zorganizovala v Paríži roku 1950 prvý povojnový kongres CISH. Zdôrazňovalo sa, že je to nový začiatok, ale z mnohých vyjadrení na zjazde zaznievala hlboká skepsa. Nečudo, veď to bola v podstate z veľkej časti tá generácia historikov, ktorá CISH zakladala a verila v mierové urovanie medzinárodných konfliktov.

Politické udalosti a predovšetkým vojny a totalitné systémy vniesli do svetovej organizácie historikov hlbokú, stále ešte pretrvávajúcu dilemu.

Angažovanie sa historikov na strane „svojej vlasti“, či už otvorene politické, alebo iba v tom ako formulovali „svoje národné príbehy“ – to bola hrozivá Scylla, o ktorú sa rozbili a stále sa môžu rozbiť mnohé vratké člny historickej vedy. Na druhej strane klapky na očiach, čiže zámerná a cieľavedomá rezignácia na možnosť ovplyvňovať politiku je nebezpečnou Charybdou, ktorá môže umŕtvíť a sterilizovať nielen politické, ale aj sociálne a kultúrne dejiny. Nie je ľahké nájsť rovnováhu, balans, zdarne preplávať medzi Scyllou a Charybdou.

Historici obyčajne deklarujú nezávislosť na politike. Ale môže to viesť k tomu, že sa začne deklarovat' a vyžadovať apolitickosť. Tu potom vznikne problém. Môžu existovať apolitické dejiny? A špeciálne apolitické politické dejiny? A tak kľúčová otázka, na ktorú nie je uspokojivá odpoveď a ktorá trápi aj súčasnú svetovú komunitu historikov je: Ako si zachovať nezávislosť v totalitných systémoch? V medzivojnovom období napríklad aktivity nemeckých historikov v CISH a na medzinárodných kongresoch zreteľne ustupovali, ale u talianskych historikov, naopak, stúpali. A ako sa mohla vnímať permanentná prítomnosť sovietskych historikov, ktorí boli doma kontrolovaní stalinskou totalitou a mnohí z nich túto totalitu verejne obhajovali?

Zdá sa, že riešením by mohla byť toľko propagovaná tolerancia. V komunite historikov sa už od začiatku zaužíval tento pojem a historici s ním žili napriek vojnám a napriek exponovanému nacionalizmu. Otázkou však je, ako ďaleko môže ísť tolerancia? Môže sa tolerovať zločin? Genocída? Porušovanie ľudských práv? Môže sa tolerovať porušovanie slobody historického bádania?

Rozdelený svet po 2. svetovej vojne vniesol do svetovej organizácie historikov ďalšiu traumatizujúcu dilemu: Ako byť v jednej organizácii a žiť v rozdelenom svete?

Roku 1970 sa konal svetový kongres v Moskve. Tam sa pokúsili česko-slovenskí exiloví historici upozorniť na inváziu vojsk Varšavskej zmluvy roku 1968 do Československa. S ohľadom na usporiadateľov to nebol pokus veľmi úspešný. Roku 1980 sa konal kongres v diktátorskom Ceascescovom Rumunsku a roku 2015 bude v Číne (Ji-nan). Posledný prípad je symptomatický. V snahe rozšíriť pôsobnosť CISHu na všetky kontinenty prijalo sa (nikde písomne nepotvrdené) rozhodnutie, ktoré sa rešpektuje: usporiadať každý druhý kongres mimo Európy. Na poslednom kongrese v Amsterdame sa o usporiadanie kongresu uchádzala iba Čína. Vopred bolo jasné, že Čína kongres dostane a nikto sa nepokúsil toto rozhodnutie zmeniť, napríklad s argumentáciou o nedodržiavaní ľudských práv, alebo s poukazom na slobodu historického bádania v Číne. Sloboda historického bádania tak naráža na súčasnú

snahu rozšíriť pôsobnosť na všetky kontinenty. Je však ťažké poradiť si s chaosom v Afrike, s diktatúrami na Kube a vo Venezuele, s terorizmom v arabskom svete. To všetko sú potenciálne dilemy, ktoré číhajú na CISH.

Je pomerne jednoduché ozvať sa tam, kde sa oficiálne deklaruje sloboda bádania a kde existujú politické demokratické štruktúry (čo nemusí znamenať demokraciu). CISH prijal, napríklad, vďaka vtedajšiemu prezidentovi CISHu Theovi Barkerovi a generálnemu sekretárovi Françoisovi Bédaridovi vyhlásenie proti snahám Matice slovenskej anektovať Historický ústav SAV. Bolo to totiž v rozpore aj so zásadami o slobode vedeckého bádania, ktoré deklarovala Slovenská republika. Tam, kde to nie je také jasné, kde autoritatívne a diktátorské režimy predstierajú, prípadne si vynucujú, lojalitu historikov, je akcieschopnosť CISHu vlastne nulová.

Na druhej strane je aj svetovej komunite historikov jasné, že nie je možné presadiť na celom svete rovnaký hodnotový systém – a s tým je často spojená aj otázka metodológie. Pokus Francisa Fukuyamu proklamovať ako záver dejín presadenie sa liberálne demokracie a trhového hospodárstva na celom svete(11) bol, ako sa už dnes jasne ukazuje, nie ani tak vedeckou analýzou, ako skôr reklamným sloganom, ktorý už prestáva vyznávať aj súčasná Amerika. Akceptácia plurality hodnotových systémov je dnes základom, na ktorom sa buduje aj CISH. Ale stále ostáva otvorená otázka: Kde sú hranice tolerancie, čo historici ešte môžu akceptovať, ak si majú zachovať svoju profesionálnu česť a čo už tolerovať nemôžu.

V tomto zmysle sa s dosť ambivalentným postojom stretla aj Výzva z Blois iniciovaná Pierrom Norom. Na jednej strane je výzva namierená proti snahám zákonodarnej a vládnej moci v niektorých krajinách začleniť historické bádanie a históriu vôbec do sféry trestného práva. Toto si, napríklad, u nás všimli aj naši popierači holokaustu a apologéti Tisovho Slovenského štátu. Byť proti moralizácii histórie a proti intelektuálnej cenzúre, ale na druhej strane znamená aj zodpovednosť a serióznosť v historickom bádání. Vo výzve z Blois sa totiž doslova píše: „V slobodnom štáte neprislúcha orgánom politickej moci stanovovať, čo je historická pravda...“ História a predovšetkým historiografia nesmie prisluhovať politickej orientácii akejkoľvek vládnej garnitúry. A tu sme boli aj u nás na Slovensku svedkami toho, že historické fantazmagórie politikov hneď, a veľmi ochotne, začali podporovať niektorí historici, vždy ochotní prisluhovať vládnej moci.

Je nepochybné, že inak sa o slobode bádania hovorí tam, kde sloboda a demokratický spôsob diskusie sú už v spoločnosti vžitú a inak tam, kde ešte v hlavách straší totalita, kde ešte nepreniklo, že demokracia nie je volebná matematika, ale diskusia a spôsob komunikácie. A za vládnú moc sa skrývajú práve tí, ktorí nie sú schopní v serióznej diskusii vyargumentovať svoj názor, alebo lepšie povedané, ani názor vlastne nemajú. Menia ho podľa zmeny politických prúdov. Myslím si, že práve toto sú otázky, ktoré by mali byť permanentne predmetom diskusie v takej organizácii akou je Slovenská historická spoločnosť.

Citovaná literatúra:

(1) MOMMSEN, Theodor. Römische Geschichte, 8 Bde. München : dtv, 2001. Pôvodne dielo vyšlo v troch zväzkoch v rokoch 1854 – 1856.

(2) K tejto otázke pozri KOVÁČ, Dušan. Paradoxa und Dilemmata der postkommunistischen Geschichtsschreibung. In Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus. Eds. Alojz Ivanišević, Andreas Kappeler, Walter Lukan und Arnold Suppan. Wien; Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford :

Peter Lang, 2002, s.15-42.

(3) K tomu pozri Geschichtliche mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmittel- und Südosteuropas. Eds. Eva Behring, Ludwig Richter und Wolfgang F. Schwarz. Stuttgart 1999, s. 9.

(4) HAVELKA, Miloš. Touha po ideológiách a strach z teórie. In Dějiny a současnost, 2000, č. 1.

(5) V slovenskom prostredí tu treba spomenúť mytologizáciu dejín z pera spisovateľa Vladimíra Mináča ako sa prejavila predovšetkým v jeho diele Dúchanie do pahrieb (1970).

(6) K svetovým kongresom historikov pozri ERDMANN , Karl Dietrich. Toward a Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences 1898 – 2000. Eds. Jürgen Kocka and Wolfgang J. Mommsen. New York; Oxford : Berghahn Books, 2005, 430 s.

(7) necessary wars

(8) ERDMANN , ref. 6, s. 59.

(9) ERDMANN , ref. 6, s. 59.

(10) V súčasnosti sa používa aj anglický názov International Committee of historical sciences (ICHS).

(11) FUKUJAMA, Francis. The End of History and the Last Man. New York 1992.